

WSTĘP

Podobnie jak w poprzednich dwóch tomach „Polish-Jewish Studies”, w kolejnym – trzecim – pojawia się tematyka relacji polsko-żydowskich. Tym razem najwięcej miejsca poświęcono okresowi okupacji niemieckiej. Niemiecka polityka antyżydowska, Holocaust oraz wynikające z niego konsekwencje to zagadnienia wciąż absorbujące wielu badaczy na świecie. Teksty zebrane w niniejszym tomie zamieszczono w czterech działach: Studia, Źródła oraz Recenzje/Polemiki i Kronika. Wersja polskojęzyczna i anglojęzyczna nieznacznie się od siebie różnią. Do tomu angielskiego dołączono dwa artykuły, które wcześniej ukazały się w języku polskim.

Dział Studia otwiera artykuł Michała Przybyłaka, zatytułowany *Idąc polskim śladem – wojskowa współpraca Polski z ruchem syjonistów-rewizjonistów przed II wojną światową*. Autor przedstawia mało znany wątek z dziejów relacji polsko-żydowskich, dotyczący polskiej pomocy materialnej i szkoleniowej, udzielanej ruchowi syjonistów-rewizjonistów, a przybierającej np. formę szkoleń na Przełęczy Kocierskiej i ćwiczeń w Trochenbrodzie, organizowanych dla Żydów przez Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego. Przedwojenna współpraca wojskowa i zdobyte doświadczenia okazały się nie do przecenienia w powojennej walce Żydów o własne państwo w Palestynie.

Wprowadzeniem do tematyki okupacyjnej jest artykuł Wojciecha Wicherta *System polityczny i administracyjny Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945*. Autor zwraca uwagę na miejsce Generalnego Gubernatorstwa w niemieckich pla-

nach wobec ziem polskich, a także opisuje strukturę i kompetencje niemieckiej administracji w GG, w tym generalnego gubernatora Hansa Franka, oraz politykę wyzysku i eksterminacji podbitej ludności. Kolejny tekst dotyczy niszczenia przez Niemców żydowskiej tożsamości i kultury podczas II wojny światowej. Grzegorz Berendt w szkicu *Jesień płonących synagog – jedno z następstw agresji Niemiec na Polskę w 1939 roku* zwraca uwagę na los żydowskich miejsc kultu na okupowanych ziemiach polskich. Rdzeniem nazistowskiej nienawiści do Żydów, a w konsekwencji antyżydowskiej przemocy, była – jak stwierdza ten badacz – „wrogość do ich religii, a co za tym idzie także instytucji będących jej nośnikami”, a więc synagog i domów modlitwy. Tę trafną tezę historyk uzupełnia innym równie ważnym stwierdzeniem, że dopiero zniszczenie państwa polskiego umożliwiło Niemcom fizyczną likwidację żydowskiej kultury materialnej. Zgodnie z ustaleniami Berendta między wrześniem a listopadem 1939 r. spalono od 15 do 30 proc. synagog. Ponadto wyburzono bez wcześniejszego podpalenia około 25 proc. budynków. Łącznie zniszczono ponad 50 proc. budynków, w większości w latach 1939–1941.

Zagadnieniom udziału niemieckich kolaborantów w zagładzie Żydów na terenach dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej zostały poświęcone artykuły Tomasza Goneta *Udział Ukraińskiej Policji Pomocniczej (Ukrainische Hilfspolizei) w zagładzie Żydów na przykładzie gminy Łysiec w powiecie stanisławowskim w latach 1941–1943* oraz Wojciecha Hanusa *Działalność volksdeutschów Władysława Seredyńskiego i jego syna Romana w świetle zachowanych akt procesu karnego z dekretu sierpniowego. Przyczynek do dziejów okupacji niemieckiej ziemi lubaczowskiej*. Z badań Tomasza Goneta wynika, że „udział policjantów ukraińskich w poszczególnych fazach eksterminacji miejscowej społeczności żydowskiej był znaczny”. Autor na podstawie dostępnych archiwaliów skrupulatnie opisuje zaangażowanie funkcjonariuszy UPP w Zagładę i skalę wykonywanych zadań. Podobną tematykę w ramach studium przypadku z Lubaczowa podejmuje Wojciech Hanus. Opisuje przede wszystkim próby doprowadzenia przed wymiar sprawiedliwości volksdeutschów (Seredyńskich) oraz ich proces.

Do podjętej w drugim tomie „Polish-Jewish Studies” analizy historycznej wspomnień żydowskich z czasów Holokaustu w bieżącym numerze nawiązuje Roman Gieron w artykule *Historia ocalenia Rudolfa Grossfelda w trakcie okupacji niemieckiej. Próba rekonstrukcji*. Badacz, śledząc losy Grossfelda i konfrontując je

z dostępnymi źródłami, stwierdza, że opowieść o czasach wojny budzi niejednokrotnie spore wątpliwości co do obiektywizmu relacjonowania faktów.

Tematyka powojennych relacji polsko-żydowskich znalazła odzwierciedlenie w szkicu Jakuba Tyszkiewicza zatytułowanym *Pogrom w Kielcach w świetle opinotwórczej prasy amerykańskiej w 1946 roku* („*The New York Times*”, „*Washington Post*” i „*Los Angeles Times*”). Prześledzenie trzech wymienionych w tytule gazet amerykańskich pozwoliło autorowi skonstatować, że „zwłaszcza w pierwszych dniach po pogromie w artykułach bezkrytycznie powtarzano opis wydarzeń prezentowany przez komunistyczny obóz władzy w Polsce”. Żywo dyskutowano również wystąpienie prymasa Augusta Hłonda.

Przedostatni w dziale Studia jest artykuł Dominika Flisiaka *Próba biografii politycznej Szlomo Nachuma Perły. Działalność syjonistów-rewizjonistów w pierwszych latach powojennej Polski*. Autor na tle działalności ruchu syjonistycznego przedstawia postać Szlomo Perły – jednego z najważniejszych działaczy prawicy syjonistycznej w Polsce. Dział Studia kończy się tekstem Magdaleny Semczyszyn, poruszającym temat działań aparatu bezpieczeństwa wobec społeczności żydowskiej po wojnie.

W prezentowanym tomie zamieszczono także trzy dokumenty, które poddano opracowaniu naukowemu oraz poprzedzono obszernymi wstępami nakreślającymi tło historyczne. Tomasz Domański publikuje wyroki z dwóch spraw karnych przed Sądem Okręgowym w Kielcach z okresu okupacji niemieckiej. Podsądnymi w tych procesach byli Żydzi. W tekście pt. *Żydzi w sprawach karnych przed Sądem Okręgowym w Kielcach w latach 1939–1941 – przyczynek do relacji polsko-żydowskich w okresie okupacji niemieckiej*, poprzedzającym dokumenty, autor dowodzi, że w orzecznictwie SO w Kielcach (tzw. polskiego sądu) rzadko można odnaleźć przykłady tendencji antyżydowskich. W zdecydowanej większości przypadków sąd merytorycznie i obiektywnie analizował poszczególne sprawy.

Alicja Gontarek kontynuuje rozważania nad działaniami pomocowymi dla Żydów, świadczonymi przez polskich dyplomatów. W niniejszym numerze przedstawia dwa dokumenty („Pismo posła RP w Atenach, Władysława Günthera, do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w sprawie ewakuacji kolonii polskiej w Grecji z 27 maja 1941 r.” oraz „Listę nazwisk posiadaczy polskich paszportów, będącą w dyspozycji Departamentu do Spraw Cudzoziemców greckiej policji”, przejętą

przez tajne służby niemieckie w 1943 r.). Oba odnoszą się do działalności dyplomatycznej Władysława Günthera-Schwarzburga, polskiego posła w Atenach w czasie II wojny światowej. Tekst opublikowany przez Damiana Sitkiewicza pt. *Zeznanie Elżbiety Kowner vel Wandy Bieńkowskiej w sprawie działalności Emilii Dyny i Elżbiety Gajewskiej – źródło do dziejów Polaków ratujących Żydów* przenosi nas na okupowane ziemie polskie – do Mińska Mazowieckiego. Na fali powojennych rozliczeń osób podejrzanych o współpracę z Niemcami w obronie oskarżonych dwóch urzędniczek Polnische Kriminalpolizei w 1945 r. stanęła Żydówka Elżbieta Kowner vel Wanda Bieńkowska, która złożyła obszerną relację, ze szczegółami opisującą pomoc otrzymaną od Polek.

W dziale Recenzje/Polemiki Wojciech Wichert podjął się omówienia ważnego dzieła Bogdana Musiała *Kto dopomoże Żydowi...* Recenzent szczegółowo odnosi się do najważniejszego zagadnienia poruszonego przez autora, to jest niemieckiej polityki penalizującej pomoc Żydom. Punktem wyjścia jest zarządzenie z 15 października 1941 r., mówiące najpierw o karze śmierci za udzielanie schronienia Żydom, a następnie – po zmianach – o ukaraniu śmiercią za jakąkolwiek formę pomocy.

Dział Recenzje/Polemiki w „Polish-Jewish Studies” kończy tekst Romana Gieronia *Refleksje na marginesie wystawy o niemieckich badaniach antropologicznych rodzin żydowskich w Tarnowie w 1942 roku*. Chodzi o wystawę *Zimne spojrzenie. Ostatnie zdjęcia rodzin żydowskich z getta w Tarnowie (Der Kalte Blick. Letzte Bilder jüdischer Familien aus dem Ghetto von Tarnów)*, prezentowaną w berlińskim muzeum „Topografia Terroru” (Topographie des Terrors). Przedmiotem analizy jest nie tylko treść wystawy, lecz także opublikowany katalog oraz towarzysząca wystawie publikacja autorstwa Margit Berner pt. *Letzte Bilder...* Chociaż recenzent docenia wartość muzealną i naukową wystawy, to zwraca uwagę na pewne mankamenty i pomyłki jej autorów w zakresie wątków z historii okupowanej Polski.

Dział Kronika, zamykający tom, zawiera sprawozdanie Macieja Korkucia z eks-humacji oraz pogrzebu rodziny Książków – polskich ofiar zamordowanych przez Niemców za pomoc niesioną Żydom.

Tomasz Domański

Alicja Gontarek